

Маргарита Николова (Видин, България)

ОТ *ue. *kat-* – ДО АПЕЛАТИВИТЕ И ТОПОНИМИТЕ С
ОСНОВА *KOT-/XOT-/OT-*

Резюме: От *ue. *kat-* ‘заплитам в плетеница, преплитам в плет’ в българския език са образувани много апелативи и топоними с основа *кот-/ хот-*, тясно свързани с бита и земеделско-скотовъдната дейност на нашия народ – изграждането на жилището, стопанските постройки, ограждането на двора, а някога – и на цялото селище.

Основната строителна технология е колово-плетената конструкция, прилагана от местното население още от времето на неолита и енеолита (VI–V хил. пр. н. е.), документирана от археолозите. С тази технология са изградени стените на домовете и оградните защитни стени на неолитните и енеолитните селища, запазена до началото на XX век в някои плонински селища. Прилагана е и в изработването на предмети за бита. Техниката на преплитането на вертикални /основа/ и хоризонтални нишки /вътък/ е прилагана при изготвянето на тъкани на вертикалния стан, характерен за тези епохи. По този начин – преплитане на хоризонтални върбови пръчки около вертикални по-дебели пръти е изработен и „загадъчният” *хотул* – пчелният кошер /*кошер* принадлежи към същото семантично гнездо/. Същата основа *кот-/ хот-* се среща в топоними – имена на селища, отразявайки техния статут на оградени със защитна ограда селища (Хотово, Хотанца, Хотан и др.).

Мигриралото в края на V хил. – началото на IV хил. пр. н. е. население от Балканския полуостров на изток поради климатични и социални причини – заблътяване на територията и нахлуване на конните народи от изток, предава своята висока материална и духовна култура на населението в местата, където отсяда – на изток от Урал до Японските острови.

Апелативите с основа *KOT-* и тяхната етимология са представени в БЕР II 1979: *кòтак*, ‘сплетени корени’; ‘основа на забрадка, изплетена от лозови пръчки’, *кòте* ‘същото значение’ – от праслав. **katъ*

> кот с първоначално значение ‘нещо преплетено, изплетено’ от ие. *kat- ‘заплитам в плетеница, преплитам в плет’. От същия произход в български език са: кòтар, кòтара, кòтарица ‘кошница, изплетена от широки лескови пръчки’, кòте, кòтек, котёл², кòтер, кòтеринка, кòтерица, котец, кòтор, кòтора, коц², коч³, кочак, кочан², кòчар-кòчар, кòчер, кòчера, кòчин, кòчина, кòчур, кòчура (БЕР II 1979:671, 672, 675). Значението на основата отразява примитивен начин на строеж с леки стени от плет: кòтар ‘заградено място в яхър, където се затварят агнета, яренца, теленца’, ‘заградено място за овце и кози в двора’, ‘отделение за спане на децата’ и др. От апелативите са възникнали топонимите Котаре (Трънско), Котарек (Панагюрище), Котаро (Своге, Санданско), Котара (извор от планината Снежник) (БЕР II 1979: 671).

Най-ранните данни за използването на технологията на стените от плет при строежа на жилищата и ограждането на селищата върху територията на България са от неолитната и енеолитната епохи – VI–V хил. пр. н. е. (Тодорова, Вайсов 1993: 157, 158). Изграждането на стени от колове и преплетени около тях клони е една от техниките за изграждане на стените на постройките (другите техники са глинобитни и смесени техники). След изграждането на основата на жилището са изградени стените, като ”в земята на разстояние 30–35 см един от друг (и по-нагъсто) са забивани основните колове на конструкцията, за да се получат стените...” Плетената конструкция на енеолитните къщи е била измазвана отвън и отвътре с глина, както и дървената платформа на пода (Тодорова 1986:174–176).

За целта на нашето изследване особено ценни са резултатите от археологическото проучване и реконструкцията на солидната фортификационна система на селищата от тези епохи – палисади (огради), емплектонни стени с вградени плетени конструкции, валове, ровове, фортове или бастиони на места със следи от каменни или дървени облицовки (Тодорова 1986:167).

Системата от палисади (огради) се състои от външни и вътрешни линии, изградени от масивни греди с дебелина 25–30 см, забити до 60 см в земята. Между тези две масивни палисади има още един или два реда от колове, дебели 10–15 см, забити до 25 см в земята.

Глинобитната емплектонна стена е още по-солидно защитно съоръжение, изградено по начин, в който са използвани плетове. В изкопан широк ров били изправяни масивни неокастрени в основата дънери с диаметър 35–45 см. Плетовете били укрепени край двете външни страни на рова, като хоризонтални греди свързвали дънерите и плетовете. Свободното пространство между двата плета било запълвано с утрамбована мокра пръст, която след изсъхването се превръщала в масивна стена, широка 60–80 см и висока до 3–5 м. След това бил прокопан ров и насипван вал. Всеки вход в селището бил прекъсван с ров (дълбок до 2 м), през който бил прехвърлян дървен мост (Тодорова 1986: 169–170).

По всяка вероятност през тези епохи – неолита и енеолита (VI–V хил. пр.н.е.), са били създадени термините с основа *кат-/*кот- ‘плет, преплитам’, когато е била изобретена и масово прилагана в живота на хората от Балканите техниката ”плетене и преплитане на дървесни клони между вертикално забити в земята колове” в строителството на жилищата и околоръстните защитни стени около селището, защитаващи ги от вражески нападения.

Развоят на значението на отглаголното име с основа *kat- > *kot- > *khot- > *хот- > *от-, отразяващо технологията на градеж на стени от плет, се представя по следния начин: 1) първоначално то е създадено за обозначаване на жилището и стопански постройки; 2) покъсно в значението на името е включена и защитната система на цялото селище (оградните стени, ровове и валове) и 3) накрая името прераства в топоним – име на конкретно селище – селище-крепост, защитено с оградна стена.

Тази техника на преплитане е прилагана и при тъкането на вертикалния стан, характерен за нашите земи през тези епохи – преплитането на хоризонталната нишка (вътък) с вертикалните нишки на основата.

Описаната от археолозите технология при създаването на жилищата и строежа на жилищата през неолитната епоха (за Балканския полуостров времето от последната четвърт на VII хил. пр. н. е. до края на VI хил. пр. н. е. (Тодорова, Вайсов: 1993:15) и енеолитната епоха – V хил. пр. н. е. (Тодорова 1986: 26–41/) е била практикувана

хилядолетия след това на тази територия, за да бъде описана от Д. Маринов в края на XIX и началото на XX век в планинските райони на Северозападна България при основаване на ново селище = ново село и ново селище = селище на отделното семейство:

1. Ритуално заораване (=лекуване) на новото селище с три (3) бразди във вид на кръг от двама братя-близнаци с волове-близнаци и рало с воище и ярем от дърво-близнак и палешник, изкован от двама братя-близнаци ковачи – всички, според народните вярвания, притежаващи смъртоносна сила /Маринов 1984: 611; Николова 2010: 565–575/. И днес археолози разкриват трите бразди, изорани в кръг около неолитните селища.

2. Лекуване на територията с билки и магически заклинания.

3. Ограждане на селището, където ще бъде построена къщата.

Оградата е два вида – ”окоп” и „плет” – винаги кръгли, каквото е и цялото дворно място.

”Окопът” е „дълбока бразда” – 1–2 м, широк 0,5 до 1–2 м. Изкопаната земя се натрупва отгоре като бряг (= на вал), върху който се поставят тръни, засипвани отгоре с пръст. Така се натрупва бряг или вал с височина около 2 м. Оставят се места за влизане – „прелези”, като се поставя дъска или дърво върху рова.

Другата форма на оградата е „плет” или „плот” в планинските села на Белоградчишко и Берковско. „Плетът” се плете от „пръте” на „колци” – колове. Коловете се забиват в земята на разстояние около 1 м и след това се преплитат с прътите, дебели 5–6 см. За да бъде по-здрав, плетът се подпира с други по-дебели дървета, забити с острия си край в земята (Маринов 1984: 614–615).

Къщите „плетарки” и стопанските постройки за съхраняване на жито, царевича, дърва, за отглеждане на домашни животни, в чиито имена основата е *кот-* (котар, котара, котарка и др.), достигат до средата на XX век в езика и бита на местното автохтонно население.

И днес на територията на България и извън нея съществуват (или вече преименувани) селищни имена със старинната основа *хот-* < **кот-*: Хотанца (до 1892 г. – Хотанец, Русенско); Хотал (преименувано Подем – гр.Съединение 1951 г.); Хотница (Велико Търновско); Хотово (Благоевградско); Хотулджа (преимен. Тревен, Толбухинско)

(Коледаров, Мичев 1973:258). В исторически документи: Хутова = Хотово и манастир Горне Хотова = Горно Хотово – 1525 – 1526г. във Видинския санджак (Ковачев 2016:135,140,166); Хоталич (1617, 1618, 1632, 1634 – каза между Севлиево и Габрово), Хотановче 1628г. (Мориовско, Македония), Хотинче 1492 – неустановено в бивша Югославия, Хотница 1617 (Великотърновско), Хотуйне (дн. Отунье) 1626 – 1627 г. (Тетовско, Македония), Отушине (дн. Отушница) 1617 (Тетовско, Македония) (Извори 1986:513).

Много са имената на водни обекти: реки, рекички, долове с основа **кот-/ хот-/ от-:** Кота (рекичка), Кота река, Котан дере, Котани дол, Котин дол, Котин кладенец, Котица (рекичка), Котов кладенец, Котово барище, Котово дере, Котя (рекичка), Котян дол. С отпаднал начален звук х според нас са имената на р. Отовица (от *Хотовица) и езерото Отовица в Рила (от *Хотовица) (Заимов 2012: 167–169, 457). През гр. Дунавци – кв. Витбол /Видинско/ протича р. Отовица, край която се намират останки от зидове на средновековното селище Хотово.

Имена с основа **хот-** се срещат и далеч на изток, пренесени от мигриралото от Балканите население на изток след природоклиматичния и социален катаклизъм в края на V хил. пр. н. е. Археолозите посочват: „Към края на V хил. пр. н. е. постепенно отзвучава климатичният максимум, обхващащ VIII–V хил. пр. н. е. Нивото на Световния океан се издига с три метра над сегашното. Климатът се застудява и се изсушава. Увеличават се ледниковите шапки на Европейската платформа, която под натиска им леко потъва. Това явление довежда до допълнително покачване на подпочвените води. Ниските терени се заблатяват трайно и стават негодни за земеделие. В началото на IV хил. пр. н. е. тази екологическа криза обхваща цяла Югоизточна и Централна Европа и слага край на земеделските енеолитни култури. Нахлуванията на степно конно население са придружени с повсеместни пожари... Местното население или е загинало, или е било принудено да се оттегли в планините” (Тодорова 1986: 222–223).

Голяма част от населението от днешните български земи е било принудено да търси нови земи за заселване и уседнал живот на изток. Открихме такива места за отсядане в Средна Азия в планината Тянь-

Шан, в горното и средното течение на р. Енисей в Минусинската котловина в Южен Сибир, в северна Монголия, Китай и Далечния Изток (Николова 2015: 48–72, 249–251).

Но преди тази мащабна миграция „отделни общини и цели племенни общности се виждат принудени, оставайки на старата си родово-племенна територия, да отлъчват значителни по състав дееспособни групи от свои по-млади членове и да ги изпращат по широкия свят да търсят незаети или слабо населени земи, годни за отсядане (Вайсов 1993:56). Според нас такива миграции са описани в песните за преселенията във „Веда Словена“, защото на новото място „бана“, водещ „малки моми“ и „юнаци“, основава „град голем“ и го назовава „Силна Котлица“, ограден с кули и калета до река, или град „нишанлия Котлив“ до река (Веда Словена I: 360, 411, 416), като „малките моми орат и сеят“, а „младите юнаци са на ягнило“, т.е. пастири. А земята, която заселват, е пуста, необработена или местните хора не умеят да я обработват.

Описаната картина е типична за неолита и енеолита – жените се занимават със земеделие, а мъжете са скотовъдци. Подобни миграции на юношески групи след периода на посветителните обреди са характерни и за по-късни исторически периоди (Йорданов 2009:232–255). Тези миграции имат вътрешен характер на разселване, като новообразуваните селища се групират наблизко до най-големите и снабдени вече с отбранителни съоръжения селища (Мерперт 1978:12).

Свързан с най-далечната миграция на население от Балканите е град Хотан, разположен на река Хотан – приток на река Тарим (Синцзян – Северозападен Китай), където се преселват тохарите и кучите/ кутите, отседнали преди това в Месопотамия /Гамкрелидзе, Иванов 1989:14–16). Името на град Хотан се произнася и записва и с вариант Кхотан с начален звук **КХ**- (Хаснен 1999:90). В Афганистан по пътя, водещ към Бактриана, се намира големият храм Сурх Котал – „Червен проход“ от I до II в., изграден от червени тухли и дялани камъни – династично светилище, посветено на обожествения цар Канишка (Жан-Пол Ру 2008:139). От езика на кутите-кучите е останало името на град Куча (Синцзян).

Други селища с основа **хот-**: Хотареле (Румъния на река Арджеш), Хотень, Хотин на река Днестър, Хотиновка на река Уж, Хотеевка (Украйна), Хотимск на река Беседь (Беларус), Хотеви (Грузия), Хотеборж (Чехословакия), Хотынец (Поволжието) (Атлас мира 1959: 103, 104, 56, 29–33, 25–26, 21–22, 16).

В светилището Мугур-Саргол в горното течение на река Енисей са извършвани посветителни обреди с юношите, сходни с нашите „кукери” и с изображения в пещера Магура (Северозападна България) от енеолитната епоха, свързани с юношеските инициации. Върху огромните камъни в реката (Енисей) са изобразени маски на бик със слънце между рогата (Николова 2015:48, 72, 249–251). В степите на Южен Сибир се намират т. нар. стели, върху които са изобразени двата образа на бога Слънце – змията и бика, почитани на Балканите през неолита и енеолита пр. н. е. А спиралният орнамент върху многоцветната рисувана керамика от неолита и енеолита от Балкано-Карпатската област е буквално пренесен върху същата керамика (Яншао) в долините на реките Хуанхъ и Яндзъ.

В резултат на направения анализ се налагат следните изводи:

Моделът на изграждане на жилището е използван в ограждането на селището. С технологията на плетенето, преплитането и. е. *kat- > *kot-/ *khot-/ *hot-/ -ot ‘плета, преплитам’ се изгражда колово-плетена конструкция – висока кръгла стена – ограда, с която се огражда земя/ терен за обитаване със защитна функция. Тази основа се съдържа в цитираните топоними. Името на модела „оградена с високи плетени стени територия” е пренесено по подобие и върху водни обекти – реки и езера с дълбоко дъно (корито) и високи брегове, както и върху други земни форми – долини, обградени с високи склонове – котловини, и върху селищата, създадени в тях – гр. Котел и др.

Първичното арханично значение на ‘плет = ограда’ > ‘ограда от плет’ > ‘ограда, оградна стена’ е съхранено и в топонима **Хотул** и неговите диалектни и фонетични варианти, с които са назовавани предимно извори, върху които е поставена като ограда кръгла куха коруба от дънер на дърво, за да пази водата от замърсяване. Тази коруба – ограда на извора, населението в съответните области нарича

хотул /и варианти/: “**хотѹл, хѹтол** – ‘кух дънер, поставен на кладенец на земята, извор с дървена коруба” – Сливенско (Дечев – Демирев 2012:416);” “**хотул** – надземната част на кладенеца”; **Хотѹла / Хѹтула** ‘кладенец с дънер-дърво, от което извира вода; „**Хѹтуля** – **хутол**, извор с дървена коруба отгоре; **Хѹтул** – голям извор в гориста местност. За да използват водата му, върху извора слагали дълго кухо дърво, което повдигало нивото на водата. През малък отвор изтичала водата. Дървото наричали **хотул**. Оттук останало името на извора” – Карнобатско (Момчилов – Чакърова-Кръстева 2013: 633, 754, 755).

Името на оградата – **хотул** (и варианти) е било пренесено върху извора и се е превърнало в топоним за обозначаване на воден обект – извор с дървена ограда, а специфичното архаично значение на думата **хѹтул** < ‘хот- < кот- ‘плет’, ‘ограда от плет’ е било забравено.

Думите **хотѹл** и **фотѹл** ‘пчелен кошер’ в българските говори в Молдавия и Дупнишко (Димитрова-Тодорова 2006:600) са реликтни обозначения на „къщата” на пчелите, защото те директно назовават колово-плетената ѝ конструкция – **хот-** < **кот-**. Кошерът има кръгло-конусовидно тяло, чиято конструкция е изградена от няколко вертикално изправени тънки дървени пръти, събрани при върха, между които хоризонтално се преплитат тънки върбови клони. Думата **кошер** принадлежи към същото сематично и етимологично гнездо. Пчеларството е едно от най-древните занимания на хората. В нашия обреден фолклор е запазен реликтен спомен за Богинята пчела.

Топонимът Хотул, Хутол, Фотул, Отул е бил обект на етимологичен анализ и от други изследователи: Ангелова-Атанасова 1996: 328–330; Димитрова-Тодорова 2006:600–601; Константинова 2008: 644; Ковачев 2019: 282.

Изследователите на топонимията на селищата обикновено отбелязват, че селищата и изворите с основа ХОТ- са разположени в места със следи от поселищен живот от най-ранните и следващите исторически периоди. Това показва, че поселищният живот върху изследваната територия никога не е бил прекъсван и информацията е била предавана от поколение на поколение и на новите заселници въпреки историческите катаклизми.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова-Атанасова 1996: Мария Ангелова-Атанасова. *Топонимията на Горнооряховско*. С., 1996.

[Angelova-Atanasova 1996: Maria Angelova-Atanasova. *Toponimiyata na Gornooryahovsko*. S., 1996.]

БЕР II 1979: *Български етимологичен речник*. Т. II. С., 1979.

[BER II 1979: Balgarski etimologichen rechnik. T. II. S., 1979.]

Атлас 1959: *Атлас мира*. М., 1959.

[Atlas 1959: Atlas mira. M., 1959.]

ВЕДА СЛОВЕНА 1997: *ВЕДА СЛОВЕНА*. Т. I. С., 1997.

[VEDA SLOVENA 1997: VEDA SLOVENA. T. I. S., 1997.]

Гамкредлидзе – Иванов 1989: Т. В. Гамкредлидзе – В. В. Иванов. *Первые индоевропейцы в истории: предки тохар в древней Передней Азии*. – В: Вестник древней истории, №1, 1989.

[Gamkrelidze – Ivanov 1989: T. V. Gamkrelidze – V. V. Ivanov. *Pervie indoevroyeptsy v istorii: predki tohar v drevney Peredney Azii*. – V: Vestnik drevney istorii, N1, 1989.]

Дечев – Демирев 2012: Васил Дечев, Владимир Демирев. *Топонимията на Сливенска околия*. Велико Търново, 2012.

[Dechev – Demirev 2012: Vasil Dechev, Vladimir Demirev. *Toponimiyata na Slivenska okolia*. Veliko Tarnovo, 2012.]

Димитрова-Тодорова 2006: Лиляна Димитрова-Тодорова. *Местните имена в Поповско*. С., 2006.

[Dimitrova-Todorova 2006: Lilyana Dimitrova-Todorova. *Mestnite imena v Popovsko*. S., 2006.]

Займов 2012: Йордан Займов. Български водопис. *Географско описание, строеж и произход на имената*. Т. 2. К – Р. Фабер, 2012.

[Zaimov 2012: Yordan Zaimov. *Balgarski vodopis. Geografsko opisanie, stroezh i proizvod na imenata*. T. 2. K–R. Faber, 2012.]

Извори 1986: *Извори за българската история*. Турски извори за българската история. Т. XXVI. С., 1986.

[Izvori 1986: *Izvori za balgarskata istoria*. Turski izvori za balgarskata istoria. T. XXVI. S., 1986.]

Йорданов 2009: Стефан Йорданов. *Проблеми на потестарно-политическата и историческата етнология*. Част първа. Въведение в проблематиката. Велико Търново, 2009 г.

[Yordanov 2009: Stefan Yordanov. *Problemi na potestarno-politicheskata i istoricheskata etnologia*. Chast parva. Vavedenie v problematikata. Veliko Tarnovo, 2009 g.]

- Ковачев 1961:** Н.П. Ковачев. *Местните имена от Севлиево*. С., 1961.
[Kovachev 1961: N.P. Kovachev. Mestnite imena ot Sevlievsko. S., 1961.]
- Ковачев 2019:** Николай Ковачев. *Местните имена във Велико-търновско*. Велико Търново 2019.
[Kovachev 2019: Nikolay Kovachev. Mestnite imena vav Velikotarnovsko. Veliko Tarnovo 2019.]
- Ковачев 2016:** Румен Ковачев. *Опис на Видинския санджак от първата четвърт на XVI в.* С., 2016.
[Kovachev 2016: Rumen Kovachev. Opis na Vidinskia sandzhak ot parvata chetvart na XVI v. S., 2016.]
- Ковачев – Ковачева-Цветанова 2009:** Николай Ковачев, Росица Ковачева-Цветанова. *Местните имена в Беленско*. Велико Търново, 2009.
[Kovachev 2016: Rumen Kovachev. Opis na Vidinskia sandzhak ot parvata chetvart na XVI v. S., 2016.]
- Константинова 2008:** Цанка Константинова. *Топонимията на Казанлъшко*. Велико Търново, 2008.
[Tsanka Konstantinova. Toponimiyata na Kazanlashko. Veliko Tarnovo, 2008.]
- Маринов 1984:** Димитър Маринов. *Избрани произведения. Т. II. Етнографическо /фолклорно/ изучаване на Западна България /Видинско, Кулско, Белградчишко, Берковско, Оряховско, Врачанско/*. С., 1984.
[Marinov 1984: Dimitar Marinov. Izbrani proizvedenia. T. II. Etnograficheskoto /folklorno/ izuchavane na Zapadna Bulgaria /Vidinsko, Kulsko, Belogradchishko, Berkovsko, Oryahovsko, Vrachansko/. S., 1984.]
- Мерперт 1978:** Н. Я. Мерперт. *Миграции в епоху неолита и енеолита*. – В: Советская археология. 1978, № 3.
[Merpert 1978: N. Ya. Merpert. Migratsii v epohu neolita i eneolita. – V: Sovetskaya arheologia. 1978, N 3.]
- Минева-Ковачева 2009:** Лиляна Минева-Ковачева. *Местните имена в Русенско*. Велико Търново, 2009.
[Mineva-Kovacheva 2009: Lilyana Mineva-Kovacheva. Mestnite imena v Rusensko. Veliko Tarnovo, 2009.]
- Момчилов – Чакърова-Кръстева 2013:** Димчо Момчилов, Наташа Чакърова-Кръстева. *Местните имена в Карнобатско*. Велико Търново, 2013.
[Momchilov – Chakarova-Krasteva 2013: Dimcho Momchilov, Natasha Chakarova-Krasteva. Mestnite imena v Karnobatsko. Veliko Tarnovo, 2013.]

Николова 2010: Маргарита Николова. *Архаичен аспект в семантиката на думата 'близнак'*. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика. Т. 11. Велико Търново, 2010.

[Nikolova 2010: Margarita Nikolova. Arhaichen aspekt v semantikata na dumata 'bliznak'. – V: Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika. T. 11. Veliko Tarnovo, 2010.]

Николова 2015: Маргарита Николова. *Евразийски паралели на Кукерския обичай /По пътищата на миграцията/*. – В: Водачите на маскарада. Перник, 2015.

[Nikolova 2015: Margarita Nikolova. Evraziyski paraleli na Kuker-skia obichay /Po patishtata na migratsiyata/. – V: Vodachite na maskarada. Pernik, 2015.]

Ру 2008: Жан-Пол Ру. *История на Иран и на иранския народ*. С., 2008.

[Ru 2008: Zhan-Pol Ru. Istorია na Iran i na iranskia narod. S., 2008.]

Тодорова 1986: Хенриета Тодорова. *Каменно-медната епоха в България*. С. 1986.

[Todorova 1986: Henrieta Todorova. Kamenno-mednata epoha v Bal-garia. S. 1986.]

Тодорова – Вайсов 1993: Хенриета Тодорова, Иван Вайсов. *Новокаменната епоха в България*. С., 1993.

[Todorova – Vaysov 1993: Henrieta Todorova, Ivan Vaysov. Novokamennata epoha v Bulgaria. S., 1993.]

Хаснен 1999: Фида Хаснен. *Търсене на историческия Исус*. С., 1999.

[Hasnen 1999: Fida Hasnen. Tarsene na istoricheskia Isus. S., 1999.]

Коледаров – Мичев 1973: Петър Коледаров, Николай Мичев. *Промениите в имената и статута на селищата в България 1878 – 1972*. С., 1973.

[Koledarov – Michev 1973: Petar Koledarov, Nikolay Michev. Promenite v imenata i statuta na selishtata v Bulgaria 1878 – 1972. S., 1973.]